

דברי יעקב
ממשנתו של מורנו רבי יעקב עדס שליט"א

ענייני פסח
גליון 15

בני ברק
ניסן ה'תשפד

ביטול חמץ

ענייני ביטול

מדאורייתא לא חל הביטול ועובר עליו מדאורייתא.

אמנם בשעה שישית שג"כ אמרו בגמ' שכיון שאסור בהנאה אינו יכול לבטלו, בזה הביא הפר"ח [סי' תלד סעיף ב] מהכנסת הגדולה [סי' תלא] שהסתפקו חכמי וינציא האם כיון שאיסור ההנאה בשעה שישית הוא רק מדרבנן, א"כ גם מה שלא מועיל הביטול הוא רק מדרבנן, אך מדאורייתא לא עובר עליו גם לאחר תקנת חכמים, או שמא כיון שבפועל אסור לו ליהנות שוב נחשב החמץ לאינו ברשותו ומן התורה אינו יכול לבטלו [וכמו שאר הדברים שאסורים בהנאה]. והפר"ח שם כתב שבסוגיא בדף ז' מוכח בהדיא שמדאורייתא לא חל הביטול, עיי"ש היטב, ועי' בחי' רבי שמואל מש"כ ליישב הסוגיא גם לצד שהוא דרבנן, עיי"ש.

ומי שלא ביטל בלילה, פשוט שיבטל ביום שאפי' שתיקנו הזמן בלילה מ"מ אם לא קיים את התקנה הזו ודאי שצריך לקיים את עיקר תקנת הביטול, וצריך לבטל לפני שעה שישית, ואם הגיעה שעה שישית ולא ביטל טוב שיבטל בשעה שישית כדי לצאת ידי ספיקם הנ"ל של חכמי וינציא. אמנם, אם לא ביטל עד חצות לכאורה שוב אין ענין לבטל.

המורם מהנ"ל. א. בער"פ אחרי חצות, מדאורייתא כבר לא מועיל הביטול. ב. בשעה שישית ג"כ לא מועיל הביטול [לאחר התקנה] ויש להסתפק אם הוא דאו' או דרבנן. ג. חז"ל תיקנו את זמן הביטול בלילה. ד. אם לא ביטל בלילה יבטל ביופ, ויזדרז לבטל קודם שעה שישית, ואם לא יבטל קודם שעה שישית יבטל בשעה שישית, ואם לא ביטל בשעה שישית לכאו' אין טעם שיבטל.

ד. כתב הטור [סי' תלד] בשם הרא"ש שנהג לחזור ולבטל את החמץ ביום מפני החמץ שהשאיר לסעודת הבוקר שמא נשתיר ממנו.

וכתב הגר"א שודאי אי"ז מדינא דגמ', שהרי בגמ' מפורש שהביטול דוקא בלילה, ולגבי החשש שמא ישאר מהחמץ שהשאיר לסעודת הבוקר, צ"ל שסמכו על שמירתו, וכמו שאמרו במשנה [י:]: 'זמה שמשיר יניחנו בצינעא, כדי שלא יהא צריך בדיקה אחריו, עכ"ד.

ובשו"ע [תלד ב] כתב לבטל שני פעמים - בלילה וביום, והיינו כחומרת הרא"ש הנ"ל. אמנם, דייק השו"ע בלשונו ולגבי הביטול בלילה כתב 'יבטלנו', והיינו שהוא חיוב גמור מדינא דגמ', ואילו לגבי הביטול ביום כתב 'טוב לחזור ולבטלו ביום', והיינו בתורת הנהגה טובה אך אינו מדינא, וכנ"ל.

ה. כתב השו"ע [תלד ב] 'טוב לחזור ולבטלו פעם אחרת ביום י"ד בסוף שעה חמישית, קודם שתגיע שעה שישית, שמשתיגע שעה שישית נאסר ואין בידו לבטלו'. [והוא ע"פ דברי הגמ' ו-ז:]. והרמ"א כתב 'ואין לבטלו ביום אלא לאחר ששרף החמץ כדי לקיים מצות שרפה בחמץ שלו'.

א. בגמרא בפ"ק דפסחים מבואר שיש שני עניינים בקיום מצות בל יראה בל ימצא. א' - בעעור חמץ, ב' - ביטול חמץ. ופשוט שמדאורייתא מספיק לבער את החמץ בלי לבטלו, שהרי אם ביערו כבר אין לחמץ, וכ"כ התוס' והר"ן בתחילת המסכת, ומאי דק גיסא מבואר בגמ' [ד:; י:]. שמדאורייתא מספיק גם ביטול בלי ביעור.

אך רבנן הצריכו שניהם, שהרי במשנה בדף ב. תנן 'אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר', ואמרו בגמ' [דף ו:]: 'אמר רב יהודה אמר רב, הבודק צריך שיבטל', ובמשנה בדף יא: מפורש שצריכים שריפה, הרי שהצריכו מדרבנן לעשות גם ביטול וגם ביעור.

וטעם הדבר שאע"פ שביער צריך לבטל מפורש בגמ' [דף ו:]: 'אמר רבא גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה', עיי"ש.

והטעם שאע"פ שביטל צריך לבער מבואר בתוס' בדף ב. שהוא בשביל שלא יבואו לאכלו, והר"ן [א]. מדפי הר"ף] כתב עוד דשמא לא יהא הביטול בלב שלם.

ב. וגדר הביטול - התוס' [דף ד:]: כתבו שהוא מדין הפקר.

והר"ן [שם] האריך בזה ומסקנתו שא"ז הפקר רגיל, אלא כיון שאמרו [דף ו:]: 'שני דברים אינם ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאילו הן ברשותו - חמץ בפסח ובור ברה"ר', והיינו שכיון שהחמת אסור בהנאה היה ראוי שיחשב אינו שלו או אינו ברשותו ולא יעבור עליו, אך התורה הכניסתו לרשותו לעבור עליו, וכשמגלה בדעתו שהחמץ חשוב בעיניו כעפרא בעלמא ואינו רוצה בו - בזה לא הכניסה התורה את החמץ לרשותו, וממילא אינו מתחייב עליו. [ועי' עוד בחי' הרמב"ן, ועי' בחי' רבי שמואל].

ג. זמן הביטול - בגמרא [ז:]: מבואר שהוא בלילה לאחר שבדק.

והקשו בגמ' מדוע תיקנו את ביטול בלילה ולא ביום, ותירצו בגמרא שאם יתקנו ביטול בשעה רביעית או חמישית חיישי' שכיון שא"ז זמן איסורו ולא זמן ביעורו יפשע ולא יבטל, משא"כ בלילה שהוא זמן הבדיקה, מתוך הבדיקה נזכר לבטל.

והקשו עוד בגמ' שיבטל בשעה שישית, ובשעה זו לא ישכח שהרי הוא עסוק בשריפת החמץ, ותירצו במגרא שגכיון שהחמץ כבר אסור בהנאה אינו עומד ברשותו ואינו יכול לבטלו.

והנה, בער"פ אחרי חצות החמץ אסור בהנאה מדאורייתא, ובזה פשוט שכיון שאמרו בגמ' שכשהחמץ אסור בהנאה אינו ברשתו, א"כ

וכתב המג"א [ס"ק ח] דלפ"ז צדריך לעשות גם את שהריפה קודם שעה שישיית כדי הלספיק לבטל לאחר השריפה קודם שעה שישיית.

ובמשנה בפסחים [יא]: מבואר ששורפים בתחילת שעה שישיית, והכס"מ [פ"א מחמץ ומצה ה"ט] דן אם חיוב השריפה הוא שבתחילת שעה שישיית כבר יהא שרוף, או שיכול להתחיל לשרוף בתחילת שעה שישיית, ומסקנתו שמספיק להתחיל לשרוף בתחילת שעה שישיית, ע"ש, וכס הוא פשוט משמעות המשנה. ולפי דברי המג"א לכאן יש סתירה בין דברי מרן בכס"מ לדבריו בשו"ע, שבכס"מ מבואר שהשריפה יכולה להיות בתחילת שש, אך לפ"ד שבו"ע צריכה השריפה להיות קודם שעה שישיית, וכמ"ש המג"א.

והנה, הגר"א כתב ע"ד המג"א הנ"ל שאין להקשות ע"ז מכך שבגמרא לא הצריכו זאת, משום שהרי מדינא דגמ' א"צ כלל לבטל ביום, והוא רק מנהג טוב שהנהיג הרא"ש [וכמשנ"ת לעיל], וכל טעם דברי המג"א שצריך להקדים השריפה הוא משום הביטול שאחריו. ולפ"ז יש ליישב שדברי מרן בכס"מ נאמרו רק על הצד שא"צ ביטול ביום [וכפשוט דברי הרמב"ם], ולפ"ז באמת אפשר לשרוף גם בתחילת שעה שישיית.

ביטול חמץ לחמץ שחשוב אצלו

א. הקה"י [פסחים ב] הביא מח' הפוסקים בענין ביטול האם מועיל לחמץ ידוע, שלרוב הפוסקים מועיל, אך י"א שלא מועיל, והקשו על השיטה שלא מועיל מכמה מקורות בגמ', ומסקנתו בביאור שיטת המחמירים ששורש הענין אינו תלוי בידוע ואינו ידוע, אלא תלוי בכוונת הביטול - האם כוונתו שכשיזדמן לידו יאבדו מן העולם, או שכוונתו להשאירו, ואחרי פסח יהא לשימוש, ובאופן שכוונתו להשאירו אין הביטול אמיתי, ע"ש. [ועי"ש בקה"י עוד כמה ענינים בענייני ביטול, ובכתבי קה"י החדשים [סי' סח] יש תוספת דברים בה].

ב. ויש להביא עוד, דהנה בענין מכירת חמץ שעושה ע"ד לקנות החמץ בחזרה לאחר הפסח מהגוי, יש פוסקים שמתירים ויש פוסקים שאוסרים משום שהוא הערמה, ויש מהאחרונים שסוברים שבאופן שמלבד המכירה מבטל גם את חמיצו כל הנידון הנ"ל הוא רק דרבנן, אך יש מהאחרונים שסוברים שאף בזה הנידון הוא דאורייתא מפני שעל החמת שמוכר לא מועיל הביטול שהרי הוא מחשיבו ורוצה בו [ועי' בס' מכירת חמץ כהלכתו בסוה"ס סי' ד מה שהביא בזה]. ומדברי האחרונים הללו מבואר כדברי הקה"י הנ"ל שא"א לבטל דבר שחפץ בו.

עוד יש להביא, מש"כ הטור [סי' תלד] בשם רבינו פרץ [וה"ר פרץ כתב דביטול הלילה יאמר כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חמיתיה ודלא ביערתיה ובביטול היום יאמר דחמיתיה דלא חמיתיה דבערתיה ודלא ביערתיה], וכתב הב"י [שם] שכן הוא גם ברבינו ירוחם, וכן פסק גם

בשו"ע [שם סעיפים ב-ג]. ובטעם הדבר כתב הב"י 'טעמו מבואר שבלילה שהוא משייר חמת שיאכל מחר וא"כ האיך יאמר שהוא מבטל גם החמץ שראה ואנו רואים אותו שאינו מבטלו אבל משמרו יסה, אב ביום שאינו משייר לעצמו שום חמץ שייך שפיר לומר שגם החמץ שראה הוא מבטל, ומבואר כדברי הקה"י שא"א לכלול בביטול דבר שחפץ בו.

בחומרת הרמ"א לשרוף קודם הביטול

א. הנה, הובא לעיל מש"כ הרמ"א [סי' תלד] להחמיר לבטל ביום רק לאחר השריפה, כדי לקיים מצות שריפה בחמץ שלו. [ובגמ' לא נזכר דין זה משום שמדינא דגמ' א"צ לבטל ביום, וכנ"ל].

והנה, בריש פרק שני דפסחים [כא]. תנן 'ר' יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה וחכמים אומרים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים, ובטמעי מחלוקתם מבואר בגמ' [כו-כז]. דרבי יהודה למד מנותר שכתובה בו שריפה, וחכמים סברו שאין לדמותו לחמץ, וכיון שאין לימוד משריפה ממילא אפשר לבערו בכל דרך. [ולהלכה עי' בטור ובב"י בסי' תמה שהובאה שם מח' ראשונים גדולה בזה].

ובפסחים [יב]: איתא שגם רבי יהודה שסבר שביעור חמץ הוא דוקא בשריפה זהו דוקא שלא בשעת ביעורו, אך בשעת ביעורו גם רבי יהודה מודה שביעורו בכל דרך, ופירש רש"י שם שבשעת ביעורו היינו לאחר שעה שישיית שחייב מדאורייתא לבערו, ושלא בשעת ביעורו היינו קודם שעה שישיית שאינו חייב מדאורייתא לבערו, ובזה אמר רבי יהודה שביעורו הוא רק בשריפה. אך התוס' שם [ד"ה אימתני] הביאו שר"ת חלק ופי' להיפך שלא בשעת ביעורו היינו לאחר שעה שישיית שבשעה זו רוב העולם אינם מבערים [שהרי ביערו כבר קודם לכן] ובזה מצריך רבי יהודה שריפה וכמו בנותר ששריפתו לאחר זמן איסורו, אך בזמן ביעורו שזוהי השעה שרוב העולם מבערים, בזה רבי יהודה מודה שביעורו נעשה בכל דבר כיון שאינו דומה לנותר. ובשעה"צ [תמה יז] כתב שדעת רוב הפוסקים בזה היא כדעת ר"ת, דאליבא דר"י דין שריפה הוא רק לאחר חצות, ולא קודם חצות.

ובטור כתב [תמה] בשם הרא"ש שמש"כ רש"י שזמן ביעורו הוא בשעה שישיית, היינו דוקא בשעה שישיית, אך קודם שעה שישיית גם רבי יהודה מודה שביעורו הוא בכל דבר [והיינו דכל דברי רבי יהודה נאמרו רק כלפי שעה שישיית אך קודם שעה שישיית ולאחריה גם רבי יהודה מודה שביעורו הוא בכל דבר]. אך הטור עצמו חלק על דברי הרא"ש, וכתב שלדעת רש"י כל שהוא קודם חצות דער"פ - אפילו זמן רב - ביעורו הוא דוקא בשריפה. ובשעה"צ [תמה טז] משמע שהעיקר הוא כהטור, דלדעת רש"י לר"י אף קודם שעה שישיית הוא דוקא בשריפה. [אכן, בלא"ה פסק השעה"צ כר"ת, וכדלעיל, וממילא קודם שעה שישיית ודאי אינו בשריפה].

ולדינא - בש"ע [תמה א] פסק כחכמים דמצות ביעור אינה דוקא בשריפה אלא בכל דבר, והרמ"א שם כתב שהמנהג לשרוף, ובי' המשנ"ב שהוא בשהיל לחוש לדעת הסוברים שהלכה כרבי יהודה. ומבואר שם במשנ"ב שמנהג זה נוהג גם כששורף קודם שעה שישית, ואפי' שקודם שעה שישית יש שני צדדים להקל [אם משום דעת ר"ת ואם משום דעת הרא"ש], מ"מ גם בזה המנהג להחמיר.

ויש להוכיח כדברי המשנ"ב, לפי"ד הרמ"א הנ"ל שיש להקדים את השריפה לפני הביטול, וכתב המג"א [תלד ח והובא לעיל] שממילא צריכים לשרוף קודם שעה שישית כיון שהביטול צריך להיות דוקא קודם שעה שישית, ולפ"ז הביעור עצמו הוא קודם שעה שישית ובכ"ז נהגו לבערו דוקא בשריפה, ומוכח מהמשנ"ב שהמנהג לשרוף הוא גם קודם שעה שישית, וד"ק.

ב. ויל"ע אם חומרא זו שכתב הרמ"א היא רק לשיטתו להחמיר את שיטת ר"י דאין ביעור חמץ אלא בשריפה, אך לש"ע שפסק כרבנן שביעורו בכל דבר א"כ אין מעלה לביעורו בכל דבר על ביטול, והיינו שכמו שאפשר לבער ע"י זרייה לרוח, כמ"כ אפשר לבער ע"י ביטול, והביטול הוא רק דרך נוספת בביעור, או דילמא גם לרבנן יש מעלה בביעור בידים מביטול בלבד, דששמא בביעור דוקא מקיים מצות תשביתו אך בביטול שלא השבית את החמץ אלא את הבעלות - בזה אין קיום מצות תשביתו ורק עשה תחבולה שע"ז לא חל עליו הציווי.

וברש"י [ד: ד"ה בביטול] מבואר בהדיא שע"י הביטול מקיים מצות תשביתו, ולפ"ז לכאור' אליבא דחכמים אין עדיפות לביעור בידים על ביטול. ולפי דבריו חומרת הרמ"א לשרוף קודם הביטול הינה רק לשיטת רבי יהודה דביעור חמץ הוא דוקא בשריפה, אך לרבנן שביעור חמץ נעשה בכל דרך, א"כ גם ביטול חמץ הוא דרך לביעורו [וגם בביטול מקיים תשביתו], וא"כ אין טעם לשרוף קודם הביטול.

אך התוס' [שם ד"ה מדאורייתא] חלקו על רש"י וכתבו שביטול אינו מדין תשביתו אלא מדין הפקר, דכיון דכתיב לא יקראה לך חמץ, לאחר שביטלו אינו נקרא 'לך', משום שאינו שלו, ולפי דבריהם יש מקום להצריך דוקא ביעור אליבא דחכמים, אף שאינם מצריכים דוקא שריפה, ומשום הסברא הנ"ל שבביטול אינו מקיים תשביתו.

והנה, אם ננקוט [כרש"י] שחומרת הרמ"א לשרוף קודם הביטול הינה רק לשיטת רבי יהודה, יש להעיר שא"כ היא תלויה גם במח' רש"י ור"ת מתי הוא זמן ביעורו, וכן תלויה במח' הרא"ש והטור בדעת רש"י.

והעולה להלכה. במחלוקת ר"י וחכמים - ישנה מחלוקת גדולה בראשונים איך לפסוק, עי' בטור ובב"י סי' תמה. במח' רש"י ור"ת - כתב השעה"צ דדעת רוב הראשונים להקל דלרבי יהודה קודם

שעה שישית ביעורו בכל דבר. במח' הטור והרא"ש - מבואר בשעה"צ דהעיקר כדעת הטור שמחמיר בזה.

ג. ובפר"ח [תלד ב] כתב ע"ד הרמ"א הנ"ל בזה"ל 'ומ"ש כדי לקיים מצות שריפה בחמץ שלו וכו', אין טעם להגה"ה זו אלא אליבא דר"י דקאמר אין ביעור חמץ אלא שריפה, וכפירוש רש"י בפ"ק דפסחים בההיא דקאמר ר"י אימתי שלא בשעת ביעורו דשלא בשעת ביעורו היינו מקמי איסורא, אבל לפי מה שהעלינו לעיל בריש סי' תלא דאין פירושו מחזור אלא העיקר כמו שכתבו בתוס' דמקמי איסורי השבתתו בכל דבר - אין צריך לדקדק בזה, וד"ק, עכ"ל. הרי מפורש בדבריו לתלות דברי הרמ"א במח' ר"י ורבנן.

והנה, הפר"ח מכח חידודו כתב שעיקר הדין הוא שלא כחומרת הרמ"א, מפני שבמח' רש"י ור"ת בגדר שעה שישית תופס הפר"ח לעיקר את דעת ר"ת דדוקא לאחר שעה שישית מצריך ר"י שריפה. אמנם, לכאור' מלבד זה, עוד תלוי הדבר גם בעיקר מח' ר"י וחכמים אם מצות חמץ היא דוקא בשריפה או שהשבתתו בכל דבר [וכמו"כ תלוי גם במח' הטור והרא"ש בדעת רש"י], וא"כ יש עוד סניף נוסף לשי' הפר"ח להקל - לא רק מצד שיטת ר"ת, אלא גם מצד שיטת הרמב"ם והש"ע שהלכה כחכמים.

אך אולי יש מקום לפקפק בזה, דהנה, דעת ר"י דאופן הביעור וקיום דין תשביתו הוא דוקא ע"י ביעור, ומאידך, דעתו דקודם חצות ביעורו בכל דבר, ולכאור' היינו משום דס"ל דכל ביעור קודם שעה שישית אינו קיום מצות 'תשביתו', אלא תחבולה שבשעה שישית כבר לא יהא לו חמץ, אך א"א לומר שהוא קיום מצות 'תשביתו' שהרי א"ז שריפה, ואפי' אם ישרוף כיון שאינו זמן המצוה, אינו בכלל תשביתו, ועל כן לדעתו קודם שעה שישית אין עדיפות לביטול על ביעור. אך לדעת חכמים שאופן הביעור וקיום מצות תשביתו היא בכל צורה, וזמן המצוה אינו דוקא בשעה שישית אלא אף קודם לכן, א"כ יש מקום לומר דביטול אינו עוד צורה לקיים ביעור אלא הוא תחבולה שלא יהיה לו חמץ, אך מ"מ יש עדיפות לביעור על ביטול, וצ"ע.

עוד יל"ע, אם יש מקום לתלות את חומרת הרמ"א לשרוף קודם הביטול במח' התוס' והר"ן בגדר הביטול, דדוקא לדעת התוס' שהביטול הוא הפקר יש מקום להחמיר לשרוף קודם ההפקר, אך לדעת הר"ן שא"ז הפקר ורק פועל שהתורה לא תכניס את החמץ לרשותו, א"כ פעולת הביטול הוא רק בזמן שחל איסורו [בחצות מה"ת או בשעה שישית מדרבנן], אך קודם לכן עדיין לא יצא מרשותו וא"כ כשמקיים את מצות השריפה, גם כשעושה אותה לאחר הביטול עדיין אין משמעות לביטול כיון שהתורה עוד לא הוציאה את החמץ מרשותו, וממילא מצות השריפה התקיימה בחמץ שלו. [ואולי כיון שכבר פעל שבחצות לא יהיה חמץ ברשותו, שוב אינו מצווה עליו, אך צ"ע אם אפשר לחדש כן].

ד. הנה, אם עשה הפוך ממש"כ הרמ"א, וביטל ואח"כ שרף, לכאור' כל מה שהפסיד הוא רק שלא קיים את השריפה בהידור כיון שלא שרף חמץ שלו, אך אין חשש בביטול וא"צ לחזור ולבטל. ואף לענין קיום מצות הביעור אין כ"כ חשש לפמש"כ הפר"ח הנ"ל.

אולם, יתכן שיש קצת חסרון אם ביטל קודם השריפה, כיון שהביטול אינו בלב שלם שהרי עדיין חפץ בחמץ משום שרוצה לקיים בו מצות ביעור חמץ ולשרפו [ואם אדם יבקש ממנו את החמץ לא יתן לו על אף שכבר ביטלו כיון שרוצה לשרפו]. אכן, יתכן שכיון שכל רצונו לקיים את החמץ נובע מכך שרוצה לבערו מן העולם, על כן אי"ז מחסיר ממנו שם ביטול [ויתכן דסברא זו נכונה רק להר"ן שביטול מדין הפקר, אך להתוס' שהוא מדין עפרא דארעא אי"ז מועיל].

ונפק"מ לדינא מכל הנ"ל הוא במי שטעה וביטל קודם ואח"כ שרף, דלפמש"כ הרמ"א אין טעם לחזור ולבטל שוב לאחר השריפה כיון שהביטול כבר חל קודם לכן אמנם, אם הביטול קודם השריפה הוא ביטול גרוע וכנ"ל, א"כ טוב שיחזור ויבטל שוב לאחר השריפה.

ויש מקום להקל בזה, ולומר שכל ביטול החמץ ביום היינו למה שאינו נוטל עימו לשרופו דחיישי' שלא מצא את כל החמץ, אך את מה שלוקח לשרוף א"צ כלל לבטל שוב ולא אכפ"ל כיון דע"ז לא נתפס הביטול.

ואמנם, לפ"ז נמצא שהביטול אינו על כל החמץ שברשותו אלא רק על מה שלא מצא, מ"מ מצאנו בטור [סי' תלד] שמועיל ביטול לחצאין, שכתב שם בשם רבינו פרץ שבביטול הלילה יאמר דלא חזיתיה ובביטול ביום יאמר דחזיתיה ודלא חזיתיה, וכן הביא הב"י מרבינו ירוחם, וכן נפסק בשו"ע [תלד ב-ג], ומבואר שבליילה מבטל רק את מה שלא ראה אך את מה שראה לא מבטל, ומוכח דיש ביטול לחצאין.

אכן, יש לחלק, דדוקא כשאומר מפורש שמבטל רק את מה שלא ראה - מועיל, אך אם סותם ואומר שמבטל את כל החמץ, ומ"מ בליבו אינו מבטל את כולו, א"כ ה"ל מעין 'קני את וחמור' [שכאשר חלק מהקנין אינו מועיל - כל הקנין לא חל, וה"ה הכא - כיון שחלק מהביטול לא מועיל כל הביטול לא חל], ובאמת יש להוכיח מיניה וביה, דאם יש ביטול לחצאין גם באינו מפרש, א"כ מדוע צריך בליילה לפרש 'דלא חמיתיה', הלא יכול לסתום ומ"מ כוונתו תהא רק על מה שלא ראה, ובהכרח דבכה"ג הוי קני את וחמור. [אכן, גם בקני את וחמור לדעת רוב הפוסקים קנה, ואכמ"ל, ולפ"ז צ"ל שמה שמקפידים בליילה לפרש שלא הכל מבטל הוא בשביל שלא יהא משקר].

ויש לזוהר בזה, דהלא פעמים חלק מהחמץ אינו נשרף כראוי ועדיין אינו מבוער, וגם את זה צריך לבטל. אכן, יתכן דאין לך הפקר גדול מזה שמשליכנו לאש ועוזבו. [אולם, יתכן שרוצה

שימשיך לשרף עד שיעור הראוי לביעור, ובאמצע יבוא כבר זמן איסורו, וצ"ע].

ה. ומי שנתאחר ורואה שאם ימתין עם הביטול עד אחרי השריפה יהא זה לאחר תחילת שעה שישיית, יל"ע האם יקדים הביטול לשריפה ויפסיד את חומרת הרמ"א, או שעדיף שישרוף בלא ביטול ויפסיד את מנהג הרא"ש.

והנה, הפר"ח [תלד ב, הובא לעיל] הביא מהכנסת הגדולה [תלא] שנסתפקו חכמי וינציא במי שביטל בשעה שישיית שמפורש בגמ' שלא מועיל משום שכבר אסור בהנאה מדרבנן, האם עובר מדאורייתא, או שמא כיון שכל האיסור הנאה בשעה שישיית הוא רק מדרבנן, א"כ גם מה שאל חועיל הביטול הוא רק מדרבנן, אך מדאור' מועיל הביטול ולא עובר. [והפר"ח שם כתב להוכיח מהגמ' בפסחים ז. שכיון שאסרוהו חכמים בשעה זו בהנאה, גם מדאור' אין מועיל הביטול, ע"ש. ועי' בחי' רבי שמואל לפסחים מש"כ ליישב בזה].

ומעתה, אם ננקוט כצד שבשעה שישיית מועיל ביטול מדאורייתא, ורק מדרבנן לא מועיל הביטול, אולי יש עצה שישרוף קודם הביטול ויבטל בשעה שישיית, ואף שכתב השו"ע שלא מועיל מ"מ היינו מדרבנן, וכיון שכל הנידון הוא רק לגבי הביטול ביום שהוא מנהג שתיקנו הראשונים, בזה יסמוך על ביטול דאורייתא. אך לפמש"כ הפר"ח שאף מדאורייתא אי"ז ביטול, א"כ עצה זו אינה קיימת, כיון שאין כל משמעות לביטול בשעה שישיית.

ויתכן עוד עצה, שיבטל אך יפרש שאת החמץ שכבר הכין לשריפה אינו מבטל [וכמו הביטול בלילה שמפרש שאת החמץ שראה אינו מבטל], אכן, יש חשש בעצה זו כיון שא"כ צריך לדאוג שכל החמץ ישרף כראוי כיון שהוא אינו מבטל.

ומסתבר, דבכה"ג דזמנו מאוחר, יוכל לבטל קודם השריפה, כיון שהחשש של קיום שריפה בחמץ שאינו שלו אינו כ"כ גדול, שהרי אם ישרוף חמץ שאינו שלו אינו עובר באיסור ורק מפסיד את מצות תשביתו, אך אם לא יבטל יכול לבוא לידי איסור חמץ [וביותר למשנ"ת לעיל דדברי הרמ"א נאמרו רק בשיטת רבי יהודה שביעורו דוקא בשריפה]. ואולם, כבר נתבאר לעיל שיש חשש נוסף לבטל קודם השריפה משום דבכה"ג אין הביטול בלב שלם כיון שרוצה לשמור את החמץ לשריפה, והעצה היחידה לימלט מחשש זה היא לא לשרוף את החמץ אלא להשליכו סתם ובכה"ג באמת אין לו ענין בחמץ, אך יתכן שאין נכון לעשות כן.

ונראה למעשה דבכה"ג יבטל החמץ קודם השריפה ויתכון שבאמת רוצה לבטלו בביטול גמור אף אם מפסיד בזה מצות שריפה, ויזדרז לשרפו, וישתדל להשגיח שישרף היטב [שמא לא הועיל הביטול למה שמכוון לשרוף], ולאחר השריפה יחזור ויבטל שוב אף שהיא לאחר תחילת שעה שישיית, מ"מ יש צד לחכמי וינציא שביטול כזה יועיל מדאורייתא.

דיני ומנהגי ליל הסדר

ההגדה שברמב"ם [בסוף הלכות חו"מ] לא נמצא ענין זה.

והנה, בפסחים תנן 'הביאו לפנינו מטבל בחזרת', וכתבו התוס' 'הביאו לפניו - פירש רשב"ם ירקות, ואין נראה מדלא קתני בהדיא הביאו לפניו חזרת כדקתני בסמוך הביאו לפניו מצה, ונראה כפירוש ר"ח, הביאו לפניו שולחן שהרי אין מביאין השולחן עד אחר קידוש ועל השולחן מונח החזרת'. ומשמע קצת דהחזרת השולחן הוא עוד לפני מה נשתנה ואך לפני מזיגת כוס שני, ודו"ק [ועי' מהרש"א]. עכ"פ בפוסקים מבואר שהחזרה היא לאחר מזיגת כוס שני ואמירת מה נשתנה, וכן המנהג.

יחץ

פסחים קטו: לחם עני - מה עני דרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה. ובגמ' בברכות [לט:]: אמר רב פפא הכל מודים בפסח שמני פרוסה בתוך השלמה ומברך מאי טעמא לחם עוני כתיב. ולפ"ז כתבו הראשונים והפוסקים לדינא דצריך לפרוס את המצה להיות פרוסה כלחם עוני, כן מבואר בר"ף בפסחים [כה: מדפיו] וברמב"ם [פ"ח מחו"מ ה"ו] וברא"ש בפסחים [פרק י' סי' ל', ובקיצור הל' פסח שבסוף הרא"ש למס' פסחים], ובטור [סי' תעג, סי' תעה] ובשו"ע [תעג ו, תעה א].

אך הר"ן בפסחים [כה: מדפי הרי"ף] הביא בשם רב האי גאון שאין כוונת הגמ' אלא לענין זה שיש רשות לברך על פרוסה בליל פסח, אך לא שיש מצוה לעשות כן. [והביא דוגמא לדבר מפסחים לח. דכובא דארעא יוצאים בו יד"ח בפסח מ"ט לחם עוני כתיב, ושם ודאי שאין הכוונה שחטובה ליקח כובא דארעא למצה אלא הכוונה שאפשר לקחת למצה, וה"ה לפרוסה]. ועוד הביא הר"ן בשם ר' האי גאון דהא דרשאי לברך על פרוסה היינו אם הביאו לפניו פרוסה, אך אם הביאו לפניו שלמין אינו רשאי לפרוס.

ולהלכה נקטינן כדעת רוב הראשונים דמצוה לפרוס.

ב. ובענין זמן עשיית היחץ - ברמב"ם [פ"ח מחו"מ ה"ו] מבואר שזמנו הוא סמוך לאכילת המצה קודם בר' המוציא, לאחר 'מגיד' ו'רחצה' אז פורס המצה לעשותה לחם עוני.

אך בטור [סי' תעג] ובשו"ע [שם סעיף ו] מבואר שזמן עשיית היחץ הוא מיד לאחר אכילת הכרפס קודם עקירת השולחן ומזיגת כוס שני וכל ההגדה, וכן המנהג.

והנה, מה שכתבו הטור והשו"ע הנ"ל להקדים את היחץ אי"ז מבואר בגמ', ובטעם ההקדמה כתב הב"י [שם] בשם הכלבו שהוא כדי שיאמר עליה הא לחמא עניא ומה עני דרכו בפרוסה וכו', והיינו שכיון שאת הא לחמא עניא אומרים קודם ההגדה א"כ בשביל העניא צריכים לפרוס לפני ההגדה.

עקירת השולחן

בגמ' בפסחים [קטו:]: מבואר שעוקרים את השולחן בליל פסח. ואמרי' שם 'למה עוקרין את השולחן, אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכירו תינוקות וישאלו, אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא מדלי תכא מקמיה, אמר להו עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תכא מיקמן, אמר ליה רבה פטרותן מלומר מה נשתנה'.

וכתב הרשב"ם [ד"ה ואין עוקר] 'והני מילי לדידהו דהוי להו שולחן קטמן לפני מי שאומר הגדה לבדו וכן לכל אחד, אבל אנו מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השולחן, ודי לנו בכך'. וכן פסק השו"ע [תעג ו] ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר הא לחמא עניא עד מה נשתנה, ואז יצוה להסירם מעל השולחן ולהניחם בסוף השולחן כאילו כבר אכלו, כדי שיראו התינוקות וישאלו'.

וכתב המשנ"ב [ס"ק סה] 'ואם השולחן קטן יסירם לגמרי מעל השולחן, כי בלאו הכי ליכא שינוי לתינוק'. ולכאוי' צ"ב דהלא נתבאר שמה שבזמנם היו מסלקים את השולחן לגמרי הוא משום שהשולחן קטן, וא"כ בנידון שעסק המשנ"ב שבו השולחן קטן לכאורה היו צריכים לסלק את השולחן לגמרי ולא רק את הקערה.

אך נראה פשוט שהמשנ"ב לא עסק בשולחן קטן שבו דיברה הגמרא שהיה לכל אחד פני עצמו, אלא דיבר בשולחן כמו שלנו שהוא שולחן אחד לכולם, אלא שדיבר באופן שהשולחן אינו גדול.

ב. ובענין זמן עקירת השולחן, הנה בגמ' לא מפורש בהדיא מתי נעשה דבר זה [ועי' לקמן במה שהובא בזה מתוס'], אך מהמעשים הנ"ל עם רבה ועם אביי מבואר שהיה זה קודם הסעודה [ועכ"פ קוד עיקר הסעודה]. וברמב"ם [פ"ח מחמץ ומצה ה"ב] ובטור [תעג] ובשו"ע [שם סעיפים ו-ז] מפורש שהוא לאחר אכילת הכרפס קודם מזיגת כוס שני.

וזמן החזרת השולחן [או החזרת הקערה - לדידן] - בטור ובשו"ע [שם] מבואר שהוא לאחר אמירת מה נשתנה קודם שמתחיל לומר עבדים היינו, וכן המנהג. ובטעם הדבר כתב הטור 'ומחזיר הקערה שבה המצות כדי שתהא לפניו כשאומר ההגדה כדאמרי' [פסחים לו, קטו:]: לחם עוני שעונין עליו דברים, וגם שתהא לפניו כשיאמר מצה זו מרור זה'.

אך הרמב"ם [פ"ח מחו"מ ה"ג-ד] מבואר שמחזיר את השולחן לאחר שגומר דרש פרשת ארמי אובד אבי, לפני שאומר את דברי רבן גמליאל דפסח מצה ומרור [ובנוסח שלנו בין דרשת ארמי אובד אבי לדברי רבן-גמליאל יש גם את דברי ריה"ג ור"א ור"ע במנין המכות, ואת המימרא של כמה מעלות טובות עלינו וכו', אך ברמב"ם שם וכן במוסח

והביא הב"י מהכלבו י"א שהוא כדי שישאלו התינוקות מפני מה אנו מטמינים את המצה ועדיין לא אכלנו [שאחר עשיית היחץ מטמינים את החצי של האפיקומן כמבואר בטור].

ובר"ן [כה: מדפי הר"ף] לאחר שהביא דברי ר' האי גאון הנ"ל כתב 'אבל עכשיו נהגו הכל לברך על הפרוסה [-היינו דוקא על פרוסה וכשאר ראשונים], אלא שמקדים לפרוסה קודם הגדה כדי שבשעת הגדה ימצאנה כשהיא פרוסה'. והובאו דבריו בב"ח [תעג]. ומבואר שם בב"ח בכוונת הר"ן דהא דמקדימן היחץ קודם ההגדה הוא כדי לחוש לדעת רב האי גאון שאם הביאו לו שלמים אין לו לפרוסם, על כן מקדימים היחץ כדי שבשעת ברכת המוציא ימצאנה פרוסה.

ולכאורה יש נפק"מ בין שלושת הטעמים, לענין מי ששכח מלעשות היחץ בזמן הראוי לו, שלטעם הראשון שההקדמה היא משום אמירת הא לחמא עניא, א"כ כל שכבר אמר הא לחמא עניא אין טעם להקדים היחץ, משא"כ לטעם השני שההקדמה היא משום התמהת התינוקות גם אם הוא לאחר אמירת הא לחמא עניא עדיין יש ענין שיעשה את היחץ, אמנם, אם כבר שאלו התינוקות וענה להם יש לדון שאין טעם לעשות יחץ, וזה ע"פ המבואר בפר"ח [תעה ב] שכל ענייני השינויים אינם שייכים לאחר שכבר שאלו את התינוקות וענו להם תשובה [והנה, הפר"ח שם מכח שיטתו הקשה על דברי הרמב"ן והר"ן, וא"כ מוכח לכאור' שהם לא סברו כך, ויש לפלפל בזה, ועוד יתכן שכל דברי הפר"ח נאמרו רק לאחר כל ההגדה ובאמצע ההגדה שאני, וצ"ע], ולטעם השלישי א"כ גם לאחר שענו לתינוקות עדיין יש להקדים עשיית יחץ באופן שע"ז יהא באופן שכשבא לברך המוציא כבר ימצא אותה פרוסה. ועי' פמ"ג [תעה במשב"ז סק"ה] מש"כ בענין זה.

גילוי וכיסוי המצות

הנה, בשעת הקידוש פשוט שצריכים המצות להיות מכוסות וכמו בקידוש בכל ליל שבת, כמבואר בשו"ע [רעא ט] לענין ליל שבת, והוא מהגמ' בפסחים [ק: לענין ליל שבת. ובטעם הדבר ישנם כמה דרכים בראשונים. הרשב"ם [ד"ה ה"ג] כתב בשם השאלות שהוא כדי שיהא ניכר שבא לכבוד שבת. והתוס' [ד"ה שאין] כתבו בשם יש

מפרש 'זכר למן שלא היה יורד בשבתות וי"ט והיה טל מלמעלה ומלמטה והמן בינתיים'. והטור [רעא] הביא מהירושלמי שהוא בשביל שלא יראה הפת בושתו, והיינו כיון שהוא מוקדם בפסוק היה ראוי להקדימו בברכה, ובכ"ז מקדימים ברכת היין, ועל כן מכסים את הפת בשביל שלא תתבייש. ועי' עוד בהגהות מיימוניות [פכ"ט משבת ה"ז אות כ]. וכ"כ המהר"ל [בהלכות פסח] שגם בקידוש ליל הסדר צריכות המצות להיות מכוסות.

ובשעת אמירת ההגדה איתא בב"י [תעג] בשם תשובת אשכנזים שתהא המצה מגולה קצת כדי שיהא לחם שעונין עליו דברים הרבה. וכ"כ המהר"ל שם, וכ"כ הרמ"א [תעג ז] 'ויהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה'. וכתבו הגר"א והמשנ"ב שם שהטעם הוא משום לחם שעונין עליו דברים הרבה, וכמבואר בגמ' בפסחים [לו, קטו:].

אמנם, מאמירת 'לפיקך' ועד 'גאל ישראל' מבואר בפוסקים לכסות את המצות, כ"כ הב"י שם בשם האגור, והוא בשביל שלא יראה הפת בושתו, וכ"כ הרמ"א שם.

והנה, בב"י וברמ"א נזכר ענין זה רק מ'לפיקך' והלאה, כיון שרק שם מגביהים הכוס, אך השל"ה [במסכת פסחים ד"ה וכמברך בידו] כתב להגביה הכוס בשעת אמירת והיא שעמדה, והובאו דבריו במג"א [תעג כז] ובמשנ"ב שם [עג] ובה"ח שם [קנה, קע], וכתבו הנ"ל דממילא יש לכסות את המצות בשעת אמירת והיא שעמדה עד 'מצילנו מידם', והוא על יסוד דברי האגור הנ"ל.

ויש לדון מאחרי הקידוש ועד עבדים היינו, ולכאור' יכול לעשות כרצונו, אולם יש להעיר בזה ע"פ המבואר במשנ"ב [רעא מא] ובערוה"ש [שם כב] שלפי טעמי זכר למן צריך שתהא הפת מכוסה עד לאחר המוציא, וא"כ לכאור' צריך להשיאר מכוסה גם לאחר הקידוש. [ויל"ע אם צריך להיות מכוסה גם כשעוקרים את הקערה מהושלחן, וגם בזה יל"ע אם יש חילוק אן מסלק את הקערה לקצה השולחן או מסלקה לגמרי]. ובחק יעקב [ס"ק לח] כתב 'וכתב מהר"ל, והייה המצות מכוסות עד שיתחיל עבדים היינו, ומבואר שגם לאחר הקידוש צריכות המצות להיות מכוסות, אך לשון המהר"ל עצמו אינה כן.